

»NERELIGIOZNA INTERPRETACIJA« KAO PREDUVJET DANAŠNJE EVANGELIZACIJE PREMA DIETRICHU BONHOEFFERU

Tomislav Ivančić

Čitavo je kršćanstvo, a posebno Katolička Crkva, zaokupljeno pitanjima evangelizacije suvremenog svijeta. Evangelizacija spada u bitnu zadaću Crkve. Ona se stoga ne može kao pitanje riješiti jednostranim pokušajima. Sve snage Crkve trebale bi biti angažirane na tom poslu. Tako i one koje se slijevaju iz ekumenskih izvora.

Ovdje ćemo čuti glas poznatog protestantskog teologa Dietricha Bonhoeffera, čija je ne samo teologija, nego i život bio posvećen istraživanju načina prave i uspješne evangelizacije današnjega čovjeka. Evangelizacija je bila stalna preokupacija ovog teologa. Traženja u tom smjeru odvela su ga na putove »nereligiozne interpretacije« kršćanstva. No, cjelovitu istinu o njegovoj brizi za evangelizaciju izreći ćemo tek ako kažemo da ga je to traženje odvelo i u smrt u koncentracionom logoru Hitlerova režima. Jer, pitanje kršćanskog naviještanja nije za Bonhoeffera bilo toliko pitanje teorije koliko prakse, nije to bilo pitanje govora nego života.

Pokušat ćemo ovdje ukratko otvoriti pogled na njegove vizionarske misli korisne i u našim istraživanjima putova današnje evangelizacije.¹

Postavljanje problema

Mnogi su nam predstavljali Bonhoeffera kao zagovornika ateističkog čovjeka, kao simpatizera »zrelog čovjeka« bez Boga i osobno kao potpuno svjetovnog kršćanina.² To je površna i lažna slika ovog teologa. On je cijelog života ostao uronjem u Boga. »Uostalom, Bog upravlja našim životima sada i uvijek« — kaže Bonhoeffer.³ Na drugom mjestu piše: »Da bismo spoznali što Bog obećava i što ispunjava, moramo mirno i neprestano sve više ponirati u Isusov život, govor, djelovanje, trpljenje i umiranje. Sigurno je da smijemo uvijek živjeti u blizini i prisutnosti Božjoj i da je taj život za nas sasvim novi život« (OP 181). »Toliko se uzdam u Božju ruku i Božje vodstvo da se nadam da ću uvijek sačuvati tu sigurnost. Moj prošli život prepun je Božje dobrote i nad mojom krivnjom stoji praštajuća ljubav Raspetoga« (OP 182). Dok je tako bio

¹ Za razumijevanje ove teme najvažnije Bonhoefferovo djelo jest *Widerstand und Ergebung* u nas prevedeno pod naslovom *Otpor i predanje, pisma iz zatvora* u izdanju Kršćanske sadašnjosti, Zagreb, 1974.

² Usp. H. Müller, *Von der Kirche zur Welt*, 1966. Pisac ateističko-marksistički tumači Bonhoefferovu nereligioznu interpretaciju. Također J. A. T. Robinson, *Honest to God*, London, 1964. (iako ne tako radikalno).

³ D. Bonhoeffer, *Otpor i predanje*, Zagreb, 1974, str. 180. (Odsada skraćeniica OP i str. uz navod u tekstu).

siguran u predanju Bogu, istodobno je znao u kakvim heteronomijama i ropstvima živi suvremeni čovjek. »Čovjek je sa svim izišao na kraj, samo ne sa samim sobom. On se može osigurati protiv svega, samo ne protiv čovjeka« (OP 176). Konačno, Bonhoeffer je sam bio žrtva tog »zrelog čovjeka«. Postao je mučenikom ispunjen optimizmom koji mu je pružala vjera. »Ovo je kraj. Za mene početak života« — bile su mu zadnje riječi dok je ulazio u plinsku komoru.

Bonhoeffer je bio i ostao do smrti teolog, to znači čovjek koji misli odozgo prema dolje, čiji teološki put ide od Boga prema čovjeku. U jednom pismu odbacuje on Barthove i Bultmannove teze i za sebe kaže: »Ja želim misliti teološki«. Tako Bonhoefferova kršćanska i teološka reputacija postaju još jedan razlog više da njegovim mislima posvetimo punu pažnju.

Pitanje evangelizacije Bonhoefferu nije davalo mira. Jasno mu je da je Krist umro za sve ljude i da je prema tome svima otvorio pristup do spasenja. Spas se pak postiže po vjeri. Svim je ljudima dakle moguće povjеровати u Isusa Krista. No Bonhoefferu se čini da oko sebe vidi stvarnost koja govori protiv te istine. Oko njega naime sve vidnije raste broj onih koji su nereligiozni. On dapače uviđa da oni uopće više ne mogu biti religiozni. Znači li to, pita se on, da je tim ljudima zatvoren put prema spasu? Za njega to postaje teološki problem. »Neprestano me zaokuplja pitanje što je kršćanstvo i što zapravo za nas danas predstavlja Krist. Prošlo je vrijeme kad se ljudima sve moglo reći bilo teološkim bilo pobožnim riječima; a prošlo je i vrijeme nutarnjosti i savjesti, a to znači vrijeme religije uopće. Mi idemo ususret posve nereligioznom vremenu« (OP 123). Kršćanstvo se međutim sve do naših dana gradilo na temelju religije. Dakle, svršetak religije znači smrt kršćanstva. »Naše tisućdevetstogodišnje kršćansko propovijedanje i teologija gradili su na tom 'apriori religioznom' čovjeku. No ako jednoga dana postane jasno da to 'apriori' uopće ne postoji... time naše čitavo dosadašnje 'kršćanstvo' gubi temelj« (OP 123).

Bog ne može zaniijekati samog sebe. On ispunja svoja obećanja. On prema tome sigurno i danas spasava i želi spasavati ljude. Ako je to tako, onda nestanak religije ne znači i kraj kršćanstva. Religija dakle tada nije uvjet spasa. No to onda znači da može postojati nereligiozno kršćanstvo. Bonhoefferu je ta misao toliko nova da u njemu izaziva stotinu pitanja: »Kako može Krist postati gospodar i nereligioznih? Postoje li nereligiozni kršćani? Pa ako je religija samo odijelo kršćanstva — a i to je odijelo u različitim vremenima izgledalo veoma različito — što je onda nereligiozno kršćanstvo? Kako govoriti o Bogu bez religije, to jest bez vremenom uvjetovanih pretpostavki metafizike, unutrašnjosti, itd. itd? Što u nereligioznom svijetu znače kult i molitva?« (OP 124).

Kršćanstvo se, čini se, ne može više naviještati u religioznom ruhu. Treba dakle provesti nereligioznu interpretaciju kršćanske vjere. No, kako to izvršiti? Je li to moguće? Gdje naći temelj za nešto takvo? Postoji li kakvo uporište za takve misli i takvo djelo u Sv. pismu ili teologiji kršćanskoj? Bonhoeffer osjeća da je pionir na tom terenu.

Religiozni i nereligiozni pred Kristom

Nakon što si je tako postavio pitanja Bonhoeffer istražuje поближе svijet oko sebe da bi u znakovitosti svijeta našao jedan dio odgovora na svoja pitanja.

Promatrajući ljude oko sebe, zapaža Bonhoeffer da ti ljudi nisu nimalo neodgovorni kako bi se to moglo u prvi mah činiti. Susreće ljude koji su spremni i životom platiti svoju odgovornost za bolji svijet. Iznenadivalo ga dapače da su ti nereligiozni ljudi ponekad prijateljskiji i odgovorniji od religioznih. Čak ni njihova bezbožnost nije tako velika kako nam se to čini. On je bio u prilici da mu je bilo lakše njima govoriti o Kristu nego religioznim ljudima. »Često se pitam« — piše on iz zatvora — »zašto me 'kršćanski instinkt' često više vuče nereligioznim nego religioznim ljudima, i to me radi misionarenja, nego gotovo bih rekao iz 'bratskih' razloga. Među religioznima se često bojim spomenuti ime Božje. Čini mi se da tu ono nekako krivo zvuči i da sam pri tom neiskren. Naprotiv, među nereligioznim ljudima mogu ponekad sasvim mirno i spontano spomenuti ime Božje« (OP 125).

Promatrajući ih dalje, Bonhoefferu se otkrivaju u nereligioznim ljudima nove mogućnosti shvaćanja i prihvaćanja Isusa Krista. Religiozni ljudi dijele stvarnost u dva dijela, u nebesku i zemaljsku, u onostranost i ovozemnost. U Kristu je međutim stvarnost postala samo jedna, Bog je u ovozemnosti postao onozeman. Osim toga za religioznog čovjeka Bog je svemoćan, sveznajući. Kršćanski Bog je međutim slab, on visi na križu i upravo svojom nemoću on postaje jak.⁴ Osim toga religiozni Bog je gurnut u kut života, on stanuje u svetištima i u dušama. On je često predmet manipulacije malog broja religiozno nadarenih ljudi. Isus Krist je nasuprot tome gospodar svijeta, on pripada religioznima kao i nereligioznima, njemu pripada cijeli svijet (usp. OP 124). Bonhoefferu se čak čini da sve što spada u područje religije više skriva nego pokazuje pravo lice kršćanskog Boga.

Nasuprot tome nereligiozni su bliži kršćanskom Bogu. Oni imaju više preduvjeta za prihvaćanje Isusa Krista nego religiozni. Za njih ponajprije, za razliku od religioznih, postoji samo jedna stvarnost, zemaljska, a ne dvije; i oni se u toj stvarnosti moraju angažirati. Oni, osim toga, nemaju nekog moćnog Boga na koga bi se mogli osloniti u svojim životnim krizama i od kojega bi kao »deus ex machina« mogli očekivati rješenja svojih problema (usp. OP 125). Oni se osjećaju slobodnima i odgovornima u čitavom svijetu. Oni su dapače izbrisali granicu svetog i profanog i ušli u sva područja života.

Osim te blizine, iako ne istovjetne, između Krista i nereligioznih ljudi, Bonhoeffer na nereligioznima otkriva i znakove Kristova križa. Njihov angažman za bolji svijet često postaje besmislen, jer su sile zla jače od

⁴ Usp. OP 161—162: »U tome se sastoji bitna razlika između kršćanstva i ostalih religija. Religioznost upućuje čovjeka u njegovoj nevolji na Božju moć u svijetu, Bog je Deus ex machina. Biblija upućuje čovjeka na Božju nemoć i patnju.«

njihova napora. Ta besmislenost postaje beznadna u činjenici da oni ne vjeruju u drugi život, koji bi mogao izvesti pravdu na čistac. To je život napušten od svakog smisla kao Kristov križ s kojega su odjeknule riječi: »Oče moj, zašto si me ostavio!« U tom se besmislu prije i jasnije dolazi do uvida, kako je čovjek beznadno proklet bez Isusa Krista. Navijestiti tim ljudima Isusa Krista postaje normalno i dočekano kao istinska radostna vijest.

Kao neko novo svjetlo Bonhoefferu dolazi nova zadaća njegove teologije: nereligiozno interpretirati kršćansku poruku, da bi ona bila pristupačna i shvatljiva suvremenom čovjeku. Bonhoeffer ipak nije tako naivan i ne želi jeftino tješiti Crkvu i sebe; kao da situacija ateizma ne bi bila daleko ozbiljnija i kao da se ne bi trebalo uzrujavati zbog toga što se ti ljudi rado nazivaju nereligioznima. On ne želi prikrivati radikalno bezboštvo tih ljudi nego ga naprotiv još snažnije otkriti. Nikako zato nije dosta pokazati nereligioznima strukture Isusa Krista i njegova križa na njihovom životu pa da bi oni već zaželjeli biti kršćanima. Jer, iako ti ljudi s jedne strane pokazuju sličnost s Kristovim križem i daju dojam slobode, ipak s druge strane oni žive u heteronomijama i ropstvima, koje ne poznaje religiozan čovjek. Njih sputavaju ideologije, razni politički, društveni i ekonomski sustavi, njih ugrožavaju zemaljski gospodari, utopistička obećanja i tehnička dostignuća koja im žele sugerirati da imaju u svojim rukama ljudska rješenja svih problema. Oni se klanjaju zemaljskim idolima, jer su preslabi da bi im se u napuštenosti kriznih situacija mogli oprijeti. Tim ljudima je nasilno odrubljena bezgranična dimenzija i oduzeta nesavladiva nada i optimizam. Oni su odviše priviknuti na zemlju i njezinu jednodimenzionalnost da bi mogli vjerovati jednoj drugačijoj poruci.

Pa ipak, unatoč tome, Bonhoeffer je optimističan u pogledu nereligioznih i navještanja Evandjelja među njima. Ta beznadna usmjerenost njihova na zemlju samo još jače otkriva potrebu nečeg novog i nečuvanog, potrebu jednog iscrpljenog i tragično beznadnog lica kakvo je bilo Kristovo na križu. Ta situacija snažnije nego kod religioznih usmjeruje čovjeka na uskrsnuće, na vjeru i nadu protiv svake nade.

Sveto pismo je nereligiozno

Bonhoeffer se ipak nada da će potpuni odgovor na svoja pitanja naći u Sv. pismu. On dapače pronalazi da je Sv. pismo nereligiozno.

Stari zavjet jasno pokazuje kako su zemaljska i nebeska stvarnost međusobno povezane. Bog je Gospodar neba i zemlje. Njegova je sva zemlja. Čovjek Starog zavjeta živi potpuno u ovozemnosti, ali se unatoč tome osjeća u svakom trenutku života vezan uz Boga. Stari zavjet ne poznaje svijet bez Boga kao ni Boga bez svijeta. Bog u Starom zavjetu nije neki svemoćni Bog nego Bog koji poštiva ljudsku slobodu. Bog kao da je slab pred ljudskom slobodom. Sve na zemlji živi od nebeske stvarnosti, ali tako da zemaljska stvarnost zadrži svoju punu vrijednost. »Bog želi da njega i njegovu vječnost ljubimo čitavim srcem, no ne tako da pri tom bude oštećena ili oslabljena zemaljska ljubav« (OP 131).

Biblija ne poznaje ni našu diobu na vanjskog i unutrašnjeg čovjeka. Bibliji je uvijek stalo do čitavog čovjeka. »Srce« u biblijskom smislu ne znači nutarnost čovjeka nego čitava čovjeka, onakva kakav je on pred Bogom (usp. OP 158).

Također blagoslov u Starom zavjetu znači blagoslov i za zemaljska dobra. Osim toga religija Starog zavjeta nije neka otkupiteljska religija. Ako se govori o otkupljenjima, to su onda povijesni događaji koji ostaju unutar zemlje. Religiozni otkupiteljski mitovi međutim idu za prevladavanjem granice smrti, oni otkupljuju čovjeka s onu stranu groba. Izrael je otkupljen iz Egipta, da bi mogao pred Bogom živjeti kao Božji narod na zemlji (usp. OP 152).

Pa i Novi zavjet ne zna za otkupljenje od strahova, čežnji, grijeha i smrti u nekoj boljoj onostranosti, nego već ovdje, i usmjeruje čovjeka još više nego Stari zavjet na njegov život na zemlji. »Kršćanska se uskrsna nada razlikuje od mitoloških iščekivanja što ona upućuje čovjeka na posve nov način na njegov život na zemlji, i to još radikalnije nego u Starom zavjetu« (OP 153). — To se čak samome Bonhoefferu čini stranim i neobičnim, no on drži da je, unatoč tome, to sve posve biblijski: jer je središte svega u N. zavjetu pravda i Kraljevstvo Božje na zemlji. Osim toga Utjelovljenje Kristovo je jasan znak da je Bog tu na zemlji postao onostran. Spoznajno teorijska transcendencija Božja nema ništa zajedničko s Božjom transcendencijom. Kršćanstvo nije teoretska nego praktična stvarnost. Krist zahvaća čovjeka u središtu njegove stvarnosti i njegova života. No, Krist ne pomaže snagom svoje svemoći, nego snagom svoje slabosti, svoje patnje. Bog je dopustio da ga ljudi potisnu iz svijeta na križ; Bog je nemoćan i slab u svijetu. Ali upravo snagom svoje nemoći on zahvaća čovjeka u središtu njegove egzistencije. Bog i Crkva ne stoje tamo gdje zataji ljudska slabost, ne stoje na granicama ljudskih moći, nego u središtu. Crkve su uvijek u središtu mjesta, obrazlaže to Bonhoeffer.

Uostalom, smatra on, vjera u uskrsnuće nije »rješenje« problema umiranja. Izići na kraj s umiranjem još ne znači pobijediti smrt. »Sokrat je nadvladao umiranje, Krist je nadvladao smrt kao éshatos ehtros (1 Kor 15, 26). Nadvladavanje umiranja nalazi se na području ljudskih mogućnosti. Nadvladavanje smrti znači uskrsnuće. Živjeti od uskrsnuća, to zapravo znači Uskrs« (OP 118).

Tako Bonhoeffer postaje uvjeren i iz Sv. pisma da religija onakva kakvu je on vidio nije uvjet za spas i za kršćansku vjeru. Kao što je sv. Pavao tražio oslobođenje od obrezanja Bonhoeffer drži da je došlo vrijeme da moramo kršćanstvo osloboditi od religije. »Pavlovo pitanje, da li je peritomé (obrezanje) uvjet opravdanja, po mom mišljenju danas znači: da li je religija uvjet spasenja. Sloboda od peritomé također je sloboda od religije.«⁵

⁵ OP 124. Usp. B. E. Benktson, *Christus und die Religion, Der Religionsbegriff bei Barth, Bonhoeffer und Tillich*. Stuttgart, 1967, str. 7 i 11.

»Nereligiozna interpretacija«

Naše naviještanje mora biti biblijsko. Ono istodobno mora pogađati suvremenog čovjeka. U oba slučaja Bonhoeffer smatra da ono mora biti oslobođeno religije. Ali što to znači osloboditi od religije?

Nereligiozno interpretirati znači za Bonhoeffera kršćansko naviještanje osloboditi od individualističkog i metafizičkog načina shvaćanja i govora. »Zar nije individualističko pitanje o osobnom spasenju duša gotovo potpuno nestalo? Zar mi zaista ne osjećamo da postoje važnije stvari od toga pitanja (ne možda važnije od te stvarnosti, ali važnije od tog pitanja)? Znam da je to strašno reći. No nije li to u osnovi biblijsko pitanje? Postoji li u Starom zavjetu pitanje o spasavanju duša? Nije li pravednost i kraljevstvo Božje na zemlji središte svega?... Ono što je iznad ovoga svijeta u evanđelju je prikazano radi ovoga svijeta. Ne mislim to u antropocentričnom smislu liberalne, mističke, pijetističke, etičke teologije, nego u biblijskom smislu stvaranja i utjelovljenja, razapinjanja i uskrsnuća Isusa Krista.«⁶

Nereligiozno interpretirati znači također ne uzimati Boga kao »radnu hipotezu« svog života. Suvremeni čovjek zaista i ne treba takvu hipotezu. No odbaciti Boga kao »radnu hipotezu« ne znači nikako da bi za Bonhoeffera Bog bio hipoteza. On je za njega živa stvarnost. Da bi se spoznalo da Bog nije »radna hipoteza«, potrebno je postati intelektualno pošten, oslobođen od umne oholosti, biti kao dijete, potrebno je doživjeti unutarnju metanoju. Bog nas naime uči da moramo živjeti na zemlji kao oni koji moraju doći na kraj sa životnim problemima i bez Boga. I baš to je onaj isti Bog pred kojim stalno stojimo i živimo tu stvarnost. »A mi ne možemo biti poštenu a da ne spoznamo da moramo živjeti u svijetu — 'etsi Deus non daretur'. Sam Bog nas prisiljava na tu spoznaju. Bog koji nas pušta da živimo u svijetu bez Boga kao radne hipoteze jest Bog pred kojim trajno stojimo« (OP 161).

Nereligiozna interpretacija međutim ne znači da se biblijski pojmovi moraju nadomjestiti svjetovnim. Oni se čak ne trebaju ni demitologizirati. »Ja mislim da se mora sačuvati sav sadržaj, pa i 'mitološki' pojmovi. Novi zavjet nije neko mitološko ruho opće istine, nego je ta mitologija (uskrsnuće itd.) sama stvarnost! No ti se pojmovi moraju nekako protumačiti na način koji ne pretpostavlja religiju kao uvjet vjere (usp. 'peritomé' kod Pavla!). Tada punoljetnost svijeta nije više predmet polemike i apologetike. Ona je bolje shvaćena nego što je sam svijet shvaća, jer se promatra iz evanđelja, iz Krista« (OP 148).

Bonhoefferu je stalo do toga da nereligiozni ljudi mogu također shvatiti Krista kao svoga Gospodina. Njegova nereligiozna interpretacija razapeta je između bezbožnosti svijeta kao ishodišne točke i Kristova vladanja svijetom kao cilja. On želi osloboditi suvremenog nereligioznog čovjeka od njegovih ropstava i omogućiti mu da živi u Kristovoj stvarnosti koja

⁶ OP 126. Usp. G. W. Forell, *The Christian in the World Responding to the Answer in Jesus Christ*, u *The Place of Bonhoeffer*, New York, 1964, str. 197—221.

jedina može dati životu cjelovitost. Tako nereligiozna interpretacija želi osloboditi suvremenog čovjeka od njegovih heteronomija i iznutra ga osloboditi za Krista. Istodobno ona želi osloboditi evanđeosku propovijed od njezina religioznog ruha i tako je osloboditi za svijet. Radi se dakle o suvremenom čovjeku i o Isusu Kristu, a ne o nekoj kršćansko-apologetskoj problematici.

Konkretna odgovornost, a ne teorija

Nereligiozna interpretacija za Bonhoffera je prvenstveno pitanje nasljeđivanja Isusa Krista. On je dobro znao da riječi mogu dobiti težinu samo onda ako sobom nose nadmoćnu osobnost izraslu u konkretnim životnim situacijama. »Smatram da taj jednostavni biblijski govor može mirno ostati kakav jest. No, sve ovisi o tome iz koje dubine on dolazi i u kojem ambijentu stoji. Možemo također reći da sve o tome zavisi da li se mi svakodnevno ravnamo prema slici raspetoga Krista i da li dopuštamo da nas Krist izazove na obraćenje.«⁷ Bonhoeffer se sam davao izazvati. Citav je njegov život bio praćen eksperimentima i rizikom. Ljutila ga je istodobno brzopletost i dosadno razvlačenje u kršćanskim propovijedima i govorima. On je držao da je bolje dopustiti da nas drugi krivo shvate ili da udarimo glavom u zid negoli da dopustimo da dragocjenost Evanđelja bude stavljena na kocku.

Nereligiozna interpretacija je za Bonhoffera više etička nego hermeneutička. Ona je poziv Crkvi da obrati svoje lice kako bi mogla naviještati Krista. Treba osloboditi svijet za Krista i Krista za svijet. Treba Crkvi pružiti novo razumijevanje svijeta i svijetu nereligiozno razumijevanje Krista. U pismu za dan krštenja svom kumčetu piše Bonhoeffer: »Nešto smo prekrasno naučili da izvor djela nije misao nego spremnost na odgovornost. Naša Crkva, koja se u ovim godinama borila samo za svoje samoodržavanje, kao da bi ona bila cilj samoj sebi, postala je nesposobna da bude nositeljica pominujuće riječi za ljude i za svijet. Zato su nekadašnje riječi postale nemoćne i moraju umuknuti. A naše kršćansko postojanje sastojat će se danas od molitve i djelovanja pravednika među ljudima. Iz te molitve i toga djelovanja mora se roditi ponovno svaki oblik kršćanskog mišljenja, govora i organiziranja. Preobrazba Crkve još nije došla kraju i svaki pokušaj da joj se prije vremena pomogne da razvije svoju organizatorsku snagu znači odgađanje njenog obraćenja i čišćenja. Nije na nama da proreknemo dan — ali taj dan će doći — kad će ljudi biti ponovno pozvani da Božju riječ tako izgovore da ona mogne promijeniti i obnoviti svijet. Bit će to nov govor, možda posve nereligiozan, ali osloboditeljski i otkupiteljski, poput Isusova govora, nad kojim su se ljudi prenerazili a ipak su od njega bili pobijeđeni. Bit će to govor nove pravednosti i istine, govor koji naviješta Božji mir među ljudima i približavanje Božjega kraljevstva. Sve dotle će kršćani živjeti u tišini i skrovitosti; no postojat će ljudi koji mole i čine pravdu čekajući na Božje vrijeme« (OP 139-140). Iz molitve i novog obraćenog djelovanja u pravdi uskrsnut će novi nereligiozni govor smatra Bonhoeffer. Ne stvara

⁷ D. Bonhoeffer, *Gesammelte Schriften*, III, str. 43.

se djelovanje iz govora, nego govor iz djelovanja. Zato je nereligiozni govor za Bonhoeffera nešto doživljeno što se tek nakon toga daje opisati kao fenomen. Taj se govor ne da teoretski deducirati. Zato ga Bonhoeffer i nije mogao dati i konkretno pokazati, nego samo naslutiti. On je to osjećao kao nadahnuće, kao neko nabijeno pitanje koje se mora raspući i tako razriješiti. To je njegova proročanska vizija koja se u naše vrijeme sve očitiije obistinjuje. Sve moguće diskusije, teološke teze, dekreti, odredbe, planiranja, organiziranja, zasjedanja i dogovaranja, sva reformiranja i obnove ne donose očekivanog ploda. Slučaj je to posebno naše Crkve poslije Koncila. Sve se, čini se, svelo i zaoštrilo samo na pitanju naše prakse, našeg srca. Novo srce može dati novo naviještanje Evanđelja. Bez konkretnog nasljedovanja Isusa Krista ne postoji nereligiozna interpretacija.

Bonhoeffer smatra, da će ljudi uvijek živjeti u jednodimenzionalnom pravcu ako se nereligiozna interpretacija shvati kao teorija, a ne kao djelovanje. Svijet će biti obojen ili sekularizirano ili metafizički. Oboje su međutim određena reduciranja stvarnosti, jednodimenzionalnosti života. Ne postoji također ni mogućnost da se suvremenom čovjeku dokaže nužnost vjere nekim egzistencijalnim metodama, izvučenim ili iz sadržaja egzistencijalne filozofije ili pak psihoterapije. Bog se ne da ugurati u čovjekovu nutrinu negdje na posljednjem mjestu. On je Gospodar čovjeka i odviše je dostojanstvena njegova riječ da bi se smjela tako jedno tiskati u čovjekov život. Sve moguće apologetske metode neće također donijeti ploda. Pročišćujući vjetar može zapuhati ne iz nekakve nove metode, kaže on, nego samo iz uskrsnuća Isusa Krista.⁸

Nereligiozna interpretacija je zapravo za Bonhoeffera suprotstavljanje Duha tijelu. Treba Isusa Krista suprotstaviti religiji, smatra on, »pneumu sarksu«. Iz tog Duha Božjega, a ne iz tjelesnosti može izići novi govor Crkve (usp. OP 147). Međutim, stvaranje tog govora mora početi iz naše nemoći i našeg skrovitog djelovanja. Naša nemoć da svijet učinimo boljim uputit će nas na nemoć Božju u svijetu. Tad ćemo odjednom shvatiti da biblijski Bog dobiva moć i prostor u svijetu baš preko svoje nemoći i trpljenja. Samo Bog koji trpi može pomoći, kaže Bonhoeffer. Tu treba započeti svjetovno tumačenje biblijskih pojmova, zaključuje on (usp. OP 161—162).

Nereligiozni govor će se dakle roditi iz kršćaninove metanoje. Biti kršćanin ne znači biti religiozan na neki određeni način, ne znači od sebe učiniti nekog pokornika, grešnika ili sveca, nego biti onakav čovjek kakvoga čini Krist u nama. Metanoju prihvatiti znači uključiti se u mesijansko Božje trpljenje u Isusu Kristu. To se, drži Bonhoeffer, u Novom zavjetu događa na razne načine. Tako preko poziva učenicima da pođu za Isusom, preko zajedništva s grešnicima kod stola, preko obraćenja u užem smislu riječi, preko geste žene grešnice, preko ozdravljenja bolesnih, preko primanja djece, itd. Religija je nešto parcijalno, a vjera nešto cjelovito. Isus ne poziva na novu religiju nego na život, tvrdi Bonhoeffer (usp. OP 164—165).

⁸ Usp. OP 146. i 158., također R. H. Fuller, *The Christian in the Church Responding to the Answer in Jesus Christ*, u *The Place of Bonhoeffer*, str. 167—196.

Tu je otprilike i stalo Bonhoefferovo istraživanje puta nereligiozne interpretacije. Ona je, kao i njegov život, ostala nedovršeni fragmenat. On je htio još pisati, kako bi trebao izgledati taj novi život kojim sudjelujemo u Bozjoj nemoci u svijetu; no uvijek je iznova to morao prepustiti boljim uvjetima svog teološkog razmišljanja. A oni nisu došli, jer je njegov život bio grubo prekinut nasilnom smrću. Čak i ono što je rekao osjećao je da je receno loše i nespretno. No, on se ispričava time, da svake noći mora u logoru ustajati oko jedan i pol, a to je loš trenutak za duhovni rad, kaže on (usp. OP 165).

Bonhoeffer se ipak branio od krivog i površnog shvaćanja njegova relativnog prihvaćanja zrelog suvremenog svijeta. Kad govori o dubokoj ovozemnosti kršćanstva, pod tim ne misli »na banalnu i površnu ovozemnost prosvijetljenih, poduzetnih, komotnih ili lascivnih, nego na duboku ovozemnost koja je puna stege i u kojoj je uvijek prisutna spoznaja smrti i uskrsnuća.«⁹ Njegov stav je tu izrečen izrazom »čovjek za druge«. A to je čovjek koji živi iz transcendencije, zapravo čovjek koji sudjeluje na Isusovu životu u svijetu. Isus je u biti bio »čovjek za druge.«¹⁰

Tako nam Bonhoeffer pokraj svega što je rekao ipak nije ostavio neki određen recept kako da se provede nereligiozna interpretacija. Čak i *Nacrt jedne radnje*, gdje je htio obraditi tu temu, nije dao više svjetla. Možda je nešto svjetla dao njegov život, pogotovo u logoru. Živio je u određenoj nereligioznosti. Osjećao se kršćanskom vjerom usađen u mnogodimenzionalnost života. U punoj odgovornosti založio se za pravdu u svijetu i tako potpuno pripao punoljetnima u svom vremenu. Istodobno je ostao duboko povezan s Bogom u molitvi. Išao je dotle da je svojim pristupom pokretu otpora riskirao svoju kršćansku, crkvenu i ljudsku reputaciju. Smatrao je da su putovi k pravoj slobodi oni koji vode preko stege, rada, trpljenja i smrti. Postao je konačno prvi svjedok i mučnik nereligioznih.

Zaključak

Možemo reći da je ishodišna točka nereligiozne interpretacije teoloških i biblijskih pojmova dogmatsko pitanje: da li je religija uvjet spasenja? Pretpostavka pak te interpretacije je egzistencijalno pitanje, naime obraćeni život kršćanina. Taj život pak nije neka puka solidarnost s nereligioznima. Sv. Pavao, kaže Bonhoeffer, nije postao poganim poganim, kako bi ih lakše predobio, nego u Kristovoj ljubavi. Postoji ljubav prema svijetu koja je neprijateljstvo protiv Boga (usp. Jak 4, 4) jer proizlazi iz svijeta, a ne iz Božje ljubavi prema svijetu. Tko gleda Crkvu s vjerom, taj ne može govoriti o svijetu kao da bi on bio izgubljen i od Krista odijeljen. Suvremeno naviještanje Evanđelja može se provesti samo ako se radikalna svjetovnost konfrontira s radikalnim kršćanstvom. Oni se u Kristovu križu susreću i omogućuju stvaranje boljeg svijeta.

⁹ OP 167. Usp. E. Bethge, *Dietrich Bonhoeffer, Theologe, Christ, Zeitgenosse*. München, 1967, str. 992. Ovdje bi trebalo govoriti o arkanskoj disciplini kao protuteži svjetovnosti koju je Bonhoeffer nekoliko puta pokušao ocrtati i uključiti u svoju nereligioznu interpretaciju.

¹⁰ Usp. OP 177. Također E. Bethge, nav. dj., str. 993.